

УДК 35.01

ГЕНЕЗА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ СТВОРЕННЯ ІМПЕРІЙ

Опрятний С.М.

кандидат наук з державного управління, доцент
Класичний приватний університет

I. Вступ

Сучасні люди часто вживають слово “імперія” в скептичному контексті, а також з відтінком несхвалення: “імперська свідомість”, “імперське мислення”, “імперські амбіції”, “імперія зла”, “колоніальна імперія” тощо. Частіше за все це простежується в газетно-журнальних публікаціях. Саме ж поняття “імперія” як історичний феномен, що відіграє певну роль у розвитку людства, поступово переходить у розряд наукових термінів.

Перш за все, імперію слід розуміти як форму державної організації суспільства. Тому першою основною її ознакою є наявність території, а другою – населення (людські ресурси).

Цілком допустимо, щоб територія за своїх економічних і географічних умов була неоднорідною, а населення відрізнялося за етнічним складом і культурними традиціями. Навряд чи можна назвати “імперією” який-небудь міжплеменний союз, утворений для захисту невеликої території від зовнішніх посягань. Імперія по своїй суті агресивна й передбачає велике потужне багатонаціональне утворення, здатне активно існувати тривалий історичний період як за рахунок внутрішніх, так і за рахунок зовнішніх джерел. Це означає, що спочатку імперія формувалася як багатонаціональне державне утворення зі всіма управлінськими атрибутами держави.

Зрозуміло, що без об’єднання під абсолютною владою це неможливо. Це пов’язано з тим, що імперія, як правило, об’єднує різні за рівнем економічного й культурного розвитку народи. Саме такі відмінності завжди спричиняли міжусобиці й війни всередині імперії, причому чим більше відрізнялися народи, що вимушено стикалися, тим частіше виникали між ними конфлікти. Більше того, через свою агресивну суть імперія постійно збільшувалася за рахунок завойованих і приєднаних земель, а отже, і за рахунок народів, які проживали на цих землях.

Часто згоду на приєднання давав правитель цього народу, і процес мав ніби “добровільний”, а не примусовий характер. Іншими словами, якщо правитель народу ви-

знавав імператора як верховного суверена, то це розглядалося як народне волевиявлення. Надалі всякі спроби народів вийти зі складу імперії з метою утворення національних держав розглядалися як акт зради, і народ ніс колективну відповідальність, що виражалася в масових репресіях і масових депортаціях.

З появою в рамках імперії нових народів, а отже, і нових культур, які знову-таки вимушено вступали в контакт з народами й культурами імперії, конфліктність усередині імперії набувала тенденції до збільшення. Складалася історична ситуація, яку можна віднести до категорії історичних парадоксів: чим більшою ставала імперія, тим меншою стабільністю і стійкістю вона володіла. Атмосфера нестійкості, пов’язана з міжособистими конфліктами, породжувала сили, що сприяли руйнуванню імперії. Завжди всередині самої імперії були лідери – розкольники, які прагнули на користь своїх народів або кланів до зміни існуючої структури влади. Не можна скидати з рахунків і зовнішні сили, наприклад, сусідні держави або сусідні імперії. І якщо сила, що об’єднувала імперію, втрачала свою владу або зникала, то імперія розпадалася зі всіма відповідними наслідками, простіше кажучи, гинула. На її місці або замість неї, як правило, з’являлася інша імперія.

II. Постановка завдання

У цьому дослідженні нас цікавить взаємозв’язок історичних процесів концептуалізації влади при формуванні імперій. Щоб зрозуміти це, звернемося до історії різних держав і спробуємо прослідкувати етапи формування імперій і їх значення для розвитку людства.

III. Результати

Історія виникнення імперій показує, що їх зародження відбувається в надрах якогось одного народу, який володіє власними ідеалами, наявністю імперської ідеї й імперського духу. Підпорядковувавши своїй владі інші народи, цей народ задовольняє свої амбіції будь-якими засобами. Чи хочуть йому підкорятися інші народи, чи ні – це вже не так важливо.

Безумовно, наявність імперського духу й імперської ідеї є однією з необхідних умов

появи та існування імперії. Проте історично підтверджено, що найміцнішими державними утвореннями були ті імперії, правителі яких поважали звичаї й закони народів, які до неї входили, надаючи їм право самим управляти собою та обмежуючи роль держави стягуванням податків, торговими відносинами й підтримкою миру.

Як би там не було, але при всій повазі до звичаїв народів, що населяли імперію, правитель, наділений абсолютною владою, не міг обійтися без концепції світорозуміння, а отже, і без концепції влади. Вирішальним фактором при цьому було вирішення проблеми прийняття концепції світорозуміння, як це було, наприклад, у Хазарії та на Русі.

Хазарській цар Булан замислив об'єднати підвладні йому народи єдиною ідеологією. Головну роль у його виборі відіграла політика. На сході й півдні від Хазарії, у Хорезмі та Персії, панував іслам, на південному сході панувала християнська Візантія, а потрапляти під вплив ворогів не хотілося. Іудаїзм був у той час менш політизованим і практично нейтральним, що й визначило вибір царя. Звичайно, народ ніхто не запитував, і прийняття іудаїзму в основному стало долею хазарської знаті. Народ же ще довго залишався в категорії ідолопоклонників

Київський князь Володимир дещо пізніше теж вирішив за допомогою єдиної ідеології остаточно підпорядкувати своїй владі мало пов'язані одне з одним племена. Мусульманство було далеко й незрозуміле. Іудаїзм ближче (Хазарський каганат), але трохи раніше київський князь Святослав міцно побив хазарів і зруйнував їх столицю Ітіль, тому до середини X ст. відносини з Хазарським каганатом були напруженими, а іудаїзм був недоречним. Християнський Константинополь був більш лояльним і всіляко допомагав київським князям. Князю Володимирові було зручніше та комфортніше з Візантією, що й зумовило прийняття християнства на Русі. Але це голосно сказано. Як і в Хазарії, народ до християнізації ставився підозріло, а часто вороже. Першими в християнство потрапили представники правлячої верхівки.

Ці історичні приклади свідчать про те, що будь-який правитель, стаючи імператором, безумовно, володів імперською свідомістю, що виражалася комплексом ідей, концепцій і уявлень про місце своєї країни (імперії) у певному геополітичному просторі.

Тому вже на пілотному етапі нашого дослідження ми робимо висновок про те, що керівник (керівники) імперії є творцем концепції управління й вершиною концептуальної влади багатонаціональної держави. Це дає йому змогу надалі вирішувати комплексне завдання зі створення умов, при яких всі індивіди, нації й народності, що проживають

на території імперії, сприймуть цю концепцію як частину своєї суспільної свідомості, а отже, і мислення. На думку Президента Республіки Беларусь О.Г. Лукашенка, "імперське мислення в тому й полягає, що треба узяти, загорнути, нахилити, притиснути, зашморг накинути" [1]. Тоді така монолітна імперія стає практично невразливою для зовнішнього супротивника. Її можна знищити тільки зсередини.

У цьому випадку йдеться про "імперську свідомість". Формування імперської свідомості відбувається не раптово. Це процес історичний. Така свідомість у народів імперії формується одночасно з образом імперії і складається століттями. На думку Є.В. Анісімова [2], до нього орієнтовно входять:

- елементи зовнішньополітичних доктрин, за допомогою яких імперські уряди в різні часи обґрунтовують імперську політику;
- актуальні в цей момент ідеологічні концепції;
- традиційні цінності способу життя народу метрополії, які були перенесені на всю імперію;
- одномоментні судження та громадські відчуження, релігійні, конфесійні уявлення.

Із часом в імперії відбуваються певні зміни, трансформуються й імперська свідомість. Але навіть якщо сама імперія змінюється кардинально або взагалі припиняє своє існування, то імперська свідомість мільйонів людей, які з молоком матері увібрали стереотипи імперської влади, ще довго впливає на визначення політики та громадської думки, як у колишній країні-колонізаторі (метрополії), так і в колоніальних регіонах.

Автори книги "Великі імперії світу" Ю.О. Матюхіна та Т.Б. Царьова [3] в історичній ретроспективі виділяють такі потужні імперії:

1. Імперії Стародавнього світу: Єгипетська, Ассирійська, Персидська, Римська. Це були держави, які перебували "під абсолютною, часто теократичною владою одного правителя".

2. Колоніальні імперії Нового часу: Британська, Іспанська, Португальська, Голландська, Французька. Вони утворилися в результаті військової та економічної експансії європейських держав у різні регіони планети. Центром подібних імперій були метрополії, а все управління здійснювалося суворо централізовано. Найвищий пік цього процесу припав на XIX ст., який нерідко називають століттям імперіалізму.

3. Традиційні імперії: Російська, Німецька, Австро-Угорська, Японська, Османська. Вони являли собою багаторівневі державні

Держава та регіони

комплекси, скріплені ідеологічним центром, єдиними збройними силами та економічним простором.

Із часом саме поняття “імперія” дещо видозмінилося. Імперією стали називати велике державне утворення, що об’єднує декілька країн і народів навколо єдиного політичного центру під егідою універсальної ідеї цивілізаційного, релігійного, ідеологічного, іноді економічного характеру.

Однак є певні чинники, які, як правило, визначають специфіку моделі імперської свідомості. До основних з них можна віднести:

- особливості внутрішнього історичного розвитку держави (політичний та соціальний устрій метрополії);
- особливості історичного шляху й специфіку утворення держави (боротьба із сусідами (частіше з іновірцями), громадянські війни за об’єднання земель тощо);
- ідеологія расової або національної переваги й особливої ролі у світовій історії;
- особливості міжнародного співробітництва або протистояння (боротьба за світове панування чи поділ світу на зони впливу чи панування).

Ці та інші чинники, а також історичні обставини сприяють утворенню моделі імперської свідомості й стереотипів мислення. Часто це подається як ідея забезпечення безпеки країни на дальніх її підступах, а для цього їй необхідно завоювати або забезпечити (військовий пріоритет).

Наприклад, у XVIII ст. Петро I завоював Фінляндію під приводом убезпечити Росію від Швеції.

У 1939 р. Фінська війна була розв’язана під приводом захисту Ленінграда (населення Фінляндії – близько 1,5 млн чоловік, населення Ленінграда – близько 3,0 млн чоловік).

Імперії завжди спиралися на армію, яка служила і зняряддям завоювання, і водночас зразком для суспільства. Перше десятиліття після закінчення Другої світової війни, коли почалося глобальне протистояння двох наддержав – США і СРСР, це підтвердило. Обидві імперії з метою забезпечення протистояння за допомогою буферних країн створили військово-політичні блоки.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) заснована 04.04.1949 р. у США.

Чинна Стратегічна концепція, опублікована в 1999 р., визначає пріоритети НАТО таким чином:

- виступати основою стабільності в Євроатлантичному регіоні;
- служити форумом для проведення консультацій з проблем безпеки;

- здійснювати стримування та захист від будь-якої загрози агресії проти будь-якої з держав – членів НАТО;
- сприяти ефективному запобіганню конфліктів і активно брати участь у врегулюванні криз;
- сприяти розвитку всебічного партнерства, співпраці та діалогу з іншими країнами Євроатлантичного регіону.

У відповідь Радянський Союз створив у 1955 р. військовий блок з держав, які проводять прорадянську політику, – Варшавський договір. Радянському Союзу вдалося поширити ідеї соціалізму в країнах Східної Європи, тому союз був потрібний для здійснення контролю над цими країнами, для забезпечення безпеки своїх кордонів і миру в Європі.

У кінці XX ст. поняття “імперія” кардинально змінило своє значення. Завдяки глобалізації політичних процесів на сьогодні під імперією розуміють велику державу і її сферу впливу: політичну, ідеологічну, економічну, військову та культурну.

Якщо зіставити ці сфери впливу з пріоритетами концептуальної влади (методологічний, хронологічний, фактологічний, економічний, геноцид, військовий), описаними нами в монографії “Концептуальна влада (влада ідей і людей)” [4], то очевидна їхня ідентичність як за формою, так і по суті. Це, у свою чергу, підтверджує тезу про те, що будь-якою державою, у тому числі імперською, неможливо реально управляти, якщо її керівник (керівники) не володіє всіма шістьма управлінськими пріоритетами та не реалізує самостійно концептуальної влади.

Усі імперії розпалися ще в XX ст. У деяких публікаціях автори акцентують увагу на Росії, нібито єдиній збереженій імперії як за геополітичним розташуванням, так і за імперським мисленням. Наша позиція не така категорична. Хіба можна, наприклад, виводити із цієї категорії Сполучені Штати Америки тільки тому, що вони при кожному зручному випадку розхвалюють свою “демократію”, але при цьому вона насильницьким чином експортується по всьому світу? Для цієї мети задіяні всі шість пріоритетів концептуальної влади. Більше того, крім Росії й США, всі багатонаціональні держави мислять імперськими категоріями. До таких держав можна віднести Грузію, Китай, Україну, Туреччину. Не втратила своїх імперських позицій і Японія. Не варто сумніватися й у позиції Ізраїлю. В основу їх імперського мислення покладено принцип непорушності та цілісності наявної державної території і її кордонів. У їх теперішньому становищі говорити про світове панування якось неможливо. Можна поки про нього тихенько мріяти. А от ідея поділу світу на зони впливу й па-

нування цілком прийнятна, але тепер з позиції національного мислення.

Термін “національне мислення” зараз часто вживають противники імперських категорій мислення. Їх завжди називали націоналістами, та вони й не проти.

Однак поняття “національне мислення” – досить складна категорія. Її неважко зрозуміти стосовно якого-небудь племені, яке живе у відриві від цивілізації і якому ніхто не заважає думати так, як дуже далекі предки, і чинити так, як вчили батьки й діди.

А що робити, якщо національне мислення намагаються пробудити в народі, який багато років жив або досі живе в складі імперії, а його мислення під впливом пріоритетів концептуальної влади міцно переплелось з імперським мисленням? Адже цей народ уже усвідомив себе як імперію, а інтереси людей стали ідентичні інтересам і цілям імперії. Внутрішні й зовнішні вороги стали теж спільними. А, отже, імперія для цього етносу стала “безгрішною”. Тому теза про те, що національна свідомість згуртовує народ у єдину націю, а імперська свідомість роз’єднує народні маси, без урахування історичного контексту, м’яко висловлюючись, дуже спірна.

У найзагальніших рисах “національне мислення, чи національний склад розуму”, розуміється як набір особливостей мислення представників тієї чи іншої етнічної групи, зумовлених їх історичними, політичними та соціально-економічними умовами розвитку, при цьому механізм самої розумової діяльності єдиний у різних народів і підпорядковується одним і тим самим законам, незалежно від етнічної належності людини. Наприклад, переважання різних розумових операцій, схильність до абстрагування або, навпаки, практичність мислення, у різних народів зумовлені не тільки належністю до якогось етносу, а й історичним та економічним розвитком цього народу.

У будь-якому разі слід враховувати ще одну категорію – “етнічна ментальність”. Причому її доцільно розглядати як етнопсихологічний феномен з певними характеристиками:

- дає змогу аналізувати психічний склад людей у соціальному, політичному чи етнічному контексті;
- охоплює різні рівні соціальної цілісності;
- виявляється в настрої людини, у характерних особливостях світосприйняття, у системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах міжособистісних відносин;
- виступає цілісним вираженням духовних напрямів (не тільки релігії та мистецтва), специфічним відображенням дійсності, зумовленим процесом життєдіяльності

етносу в певному географічному, історичному або культурному просторі.

Тому Е.Р. Григорян, провідний науковий співробітник Інституту філософії, соціології і права НАН Вірменії, зазначає: “Щоб зрозуміти і виділити національне мислення, необхідно звернутися до вивчення національної культури. Філософи, поети, письменники, політичні мислителі, діячі мистецтва, науки у своїх національно-орієнтованих працях багаторазово виражають основні інтенції нації, її погляд на світ, її цінності, її ідеал суспільного устрою і навіть її уявлення про світову справедливість” [5].

Більш різкий і категоричний у своїх висловлюваннях С. Уралов, шеф-редактор проекту “Однак. Україна”: “Українське національне мислення – це мислення людини, яка сама себе загнала у вузькі світоглядні рамки неправдивих категорій ідеології українського націоналізму. Аргументовано спілкуватися з такою людиною – на кшталт спроби роз’яснити алгебраїчні рівняння тому, хто вивчав лише арифметику... Тому адресатом спілкування з носієм національного мислення повинні бути прості глядачі, яким треба наочно демонструвати відмінності між імперським та національним мисленням”.

IV. Висновки

Маніпулюючи імперськими поняттями, концептуальна влада створює алгоритм імперського комплексу у свідомості людей. Для них імперія стає логічною й слабо піддається критичному переосмисленню. Тому змінити імперське мислення на національне – це означає помістити людину в незвичне для неї середовище, примусити її злякатися. Страх же, у свою чергу, може викликати непередбачені реакції як у окремих індивідів, так і в цілих народів (агресію, масову міграцію населення тощо). Природно, влада не буде сидіти склавши руки та запустить у дію механізми геноциду й військового пріоритету. Ми згодні з думкою К. Мусіна, що “це комплекс упереджень і звичок, їх можна замінити тільки іншими упередженнями й звичками. А на таку заміну йде життя декількох поколінь” [6].

Новітня історія свідчить, що багато держав Африки та Азії, які були створені в результаті розпаду колоніальної системи, намагаються створити “правильну” державу, але не можуть цього зробити через неузгодженість понять. Спроби копіювати західну демократію часто призводять до встановлення військових диктатур, що закінчується геноцидом. У подібних випадках, чи згуртовує національне мислення народу в єдину націю, чи ні – питання риторичне. Але, якщо гіпотетично продовжити цей процес і уявити, що народ, який володіє власними ідеалами та “національним мисленням”, вирва-

Держава та регіони

вся з імперського “полону” й чітко уявляє подальше майбутнє, то де впевненість у тому, що цей народ не піде шляхом утворення нової імперії? У такому разі питання про відмінність імперського мислення від національного залишається відкритим. Ми вважаємо, що це може стати напрямом нашого подальшого дослідження.

Література

1. Интервью Президента Республики Беларусь А.Г. Лукашенко телеканалу “Евроньюс”. 24 июня 2010 г.
2. Анисимов Е.В. Исторические корни имперского мышления в России [Электронный ресурс] / Е.В. Анисимов. – Режим доступа: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Anisimov.html>.
3. Матюхина Ю.А. Великие империи мира / Ю.А. Матюхина, Т.Б. Царева. – М. : Рипол Классик, 2011. – 464 с.
4. Опрятный С.Н. Концептуальная власть (власть идей и людей) : монография / С.Н. Опрятный, О.С. Опрятная. – Запорожье : КПУ, 2010. – 224 с.
5. Григорьян Э.Р. Методологические основания анализа природы национального и ксенофобии [Электронный ресурс] / Э.Р. Григорьян. – Режим доступа: <http://www.araspel.org/showthread.php?p=6722>.
6. Мусин К. Имперское мышление в менталитете российского гражданина, или Инструментальный ящик патриота [Электронный ресурс] / К. Мусин. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geopolitics/nasledie/russia-others/thought/>.

Опрятный С.М. Генеза концептуальной власти в условиях створення імперій

Анотація. *Історія свідчить про те, що керівник імперії є творцем концепції управління й вершиною концептуальної влади багатонаціональної держави. У системі сформованої концептуальної влади вирішується комплексне завдання створення умов, за яких всі індивіди, нації й народності, що мешкають на території імперії, сприймуть цю концепцію як частину своєї суспільної свідомості, а отже, і мислення. Така монолітна імперія стає важко вразливою до зовнішнього впливу. Її можна знищити тільки із середини.*

Ключові слова: імперія, концептуальна влада, суспільна свідомість, абсолютна влада, імперські ідеї, імперський дух.

Опрятный С.Н. Генезис концептуальной власти в условиях образования империй

Аннотация. *История свидетельствует о том, что руководитель империи является создателем концепции управления и вершиной концептуальной власти многонационального государства. В системе сложившейся концептуальной власти решается комплексная задача создания условий, при которых все индивиды, нации и народности, проживающие на территории империи, воспримут эту концепцию как часть своего общественного сознания, а следовательно, и мышления. Такая монолитная империя становится трудно уязвимой от внешнего воздействия. Ее можно уничтожить только изнутри.*

Ключевые слова: империя, концептуальная власть, общественное сознание, абсолютная власть, имперские идеи, имперский дух.

Opriatnyi S. The Genesis of Conceptual Power in the Process of Empires Formation

Annotation. *Historically approved that the head of the empire is the creator of the multinational state concept of management and also the top of the conceptual power. In the current conceptual power system the complex task of creating the conditions under which all individuals, nations and ethnic groups residing in the territory of the empire, will accept this concept as part of its social consciousness, and therefore thinking is to be solved. Such a monolithic empire becomes almost invulnerable to external influence. It may be destroyed only from inside.*

Key words: empire, conceptual power, social consciousness, absolute power, imperial idea, imperial spirit.